

Etiikka ja esoteria rakennusmuodoissa

Rudolf Steinerin ensimmäinen ja toinen Goetheanum

Marja-Leena Ikkala

doi.org/10.23995/tht.113563

Lectio praecursoria: Marja-Leena Ikkalan taidehistorian väitöskirja "Etiikka ja esoteria rakennusmuodoissa – Rudolf Steinerin ensimmäinen ja toinen Goetheanum" tarkastettiin Helsingin yliopistossa 14.10.2021. Vastaväittäjänä toimi Annika Waenerberg (Jyväskylän yliopisto) ja kustoksena Ville Lukkarinen (Helsingin yliopisto). urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-7558-8

Avainsanat: *etiikka, esoteria, arkkitehtuurin historia, ekspressionismi, antroposofia*

Väitöstyössäni tutkin rakennusten ilmentämää etiikkaa ja esoteriaa. Ajatuksena on, että arkkitehtuuria voidaan tulkita eettisten ajatusten kautta, kun oletetaan, että rakentamisella pyritään hyvään arkkitehtuuriin ja ympäristöön. Tässä työssä tutkittavien eettisten intentioiden lisäksi suunnittelua säätelevät ja ohjaavat luonnollisesti myös muut asiat, kuten talous, suunnittelutehtävän usein tarkasti määritellyt reunaehdot ja ajan konventiot. Eettiset intentiot eivät aina toteudu, eikä hyvistä aikeista aina seuraa hyvää arkkitehtuuria.

Rakennuksiin liittyvien eettisten intentioiden selvittäminen tarjoaa myös tavan hahmottaa rakennuksiin liitettyjä ja rakennusten representoimia merkityksiä. Se antaa näkökulman rakennusten tulkintaan, ja kun tutkitaan menneisyyttä, myös näkökulman arkkitehtuurin historiaan. Tutkimuksen viitekehyksenä on arkkitehtuurin etiikan fenomenologis-hermeneuttinen suuntaus ja erityisesti Karsten Harriesin ja Alberto Pérez-Gómezin ajatukset.¹ Tähän arkkitehtuurin etiikkaan kuuluu käsitys rakennetun ympäristön suuresta vaikutuksesta ihmisiin sekä ihmisten tiloille ja rakennuksille antamien merkitysten tärkeydestä.

Tutkimuksen empiirisinä kohteina ovat Rudolf Steinerin suunnittelemat ensimmäinen ja toinen Goetheanum. Ensimmäinen rakennettiin vuosien 1913 ja 1920 välillä Dornachiin Sveitsiin antroposofisen liikkeen keskuspaikaksi. Puinen rakennus muodostui kahdesta toisensa leikkaavasta pyöreästä, kupolin kattamasta rakennusosasta. Sen näyttämön ja katsomon pylväät ja arkkitraavi oli muotoiltu veistoksellisesti, seinillä oli suuret väri-lasi-ikkunat ja molempia kupoleja peittivät värikkäät kattomaalaukset. Rakennus tuhoutui tulipalossa uudenvuodenyönä 1922-23 ja toinen Goetheanum rakennettiin samalle

1 Karsten Harries, *The Ethical Function of Architecture* (Cambridge: The MIT Press, 1998); Alberto Pérez-Gómez, *Built upon Love. Architectural longing after ethics and aesthetic* (Cambridge, Massachusetts & London: the MIT Press, 2008).

paikalle vuosien 1925 ja 1928 välillä. Nyt rakennus tehtiin betonista ja veistoksellinen muotoilu toteutettiin pääasiassa rakennuksen ulkoasuun. Rudolf Steiner kuoli 1925, eikä hän ehtinyt suunnitella rakennuksen sisätiloja. Myös ulkoasun viimeistely ja toteuttaminen jäi muiden tehtäväksi. Molempien rakennusten keskeinen sisätila muodostuu suuresta salista, eli näyttämöstä ja katsomosta. Toinen Goetheanum on huomattavasti suurempi kuin ensimmäinen oli ja siellä on runsaasti tiloja myös muille toiminnolle.

Goetheanumien valinta tutkimuskohteiksi juontaa kiinnostuksestani Rudolf Steinerin ajatteluun. Tutustuin siihen jo 1980-luvulla, aluksi steinerkoulujen ja steinerpedagogiikan kautta. Sittemmin kiinnostukseni laajeni yleisemmin Steinerin tuotantoon ja antroposofiaan. Vasta vähitellen minulle selvisi, että hän oli myös suunnitellut rakennuksia. 1990-luvun lopulla vierailin Dornachissa ja tutustuin toiseen Goetheanumiin. Jura-vuoriston avoimessa maisemassa seisova suuri betonista valettu veistoksellinen rakennus herätti kysymyksiä ja sen ymmärtäminen vaikutti vaikealta. Miksi oli rakennettu näin? Mitä erikoiset muodot merkitsivät ja mitä niillä haluttiin ilmaista? Kun selvisi, että näitä rakennuksia tai yleensä antroposofista arkkitehtuuria ei Suomessa juuri ollut tutkittu, alkoi tutkimusaihe hahmottua. Tutkimustehtävän tarkentaminen ja varsinaisten tutkimuskysymysten määrittely kesti kuitenkin pitkään. Perehdyin aikakauden arkkitehtuuriin, erityisesti ekspressionistiseen arkkitehtuuriin ja sille annettuihin merkityksiin sekä Steinerin rakentamista käsitteleviin teksteihin. Käsitys Steinerin taide- ja arkkitehtuuriajattelusta oli muodostettava hänen esitelmiensä pohjalta.² Niistä suuri osa on julkaistu postuumisti ja ilman että hän

2 Ks. Rudolf Steiner, *Wege zu einem neuen Baustil, "Und der Bau wird Mensch"* (Dornach/Schweiz: Rudolf Steiner-Nachlassverwaltung, 1982 [1926]), esitelmät vuosilta 1911–1924, GA 286.

Anthrowiki-sivustolla on esim. Steinerin koottujen teosten (GA) mukaisen haun kautta linkit Steinerin teksteihin. <https://anthrowiki.at/Hauptseite> (31.12.2021)

Kuva 1. Kapiteeleja veistetään puutyövärsässa 1.4.1914. Kuva: Staatsarchiv Basel-Stadt, BSL 1023 10-1. / Gertrud von Heydebrand-Osthoff, kaikki oikeudet pidätetään.

itse ehti niitä tarkistaa. Hän saattoi myös yhdessä esitelmässä käsitellä pääaiheen rinnalla monia tuolloin ajankohtaisia tai muuten kiinnostavia asioita. Monet esitelmät menivät myös syvälle esoteeriseen ihmis- ja maailmankuvaan. Siten rakennuksia koskevat huomiot oli poimittava esiin melko suuresta tekstimassasta. Steiner piti noin kuusituhatta esitelmää, niistä noin 40 käsittelee pääasiassa arkkitehtuuria, lähinnä ensimmäisen Goetheanumin rakennusajatusta. Teema tuli esiin myös monissa, muita aiheita käsittelevissä esitelmissä.

Monet Steinerin rakennuksiinsa liittämät käsitteet ovat luonteeltaan eettisiä. Etiikalla on myös keskeinen sija hänen filosofisessa pääteoksessaan *Vapauden filosofia*.³ Etiikka tulee esiin myös ekspressionististen arkkitehtien teksteissä. Karsten Harriesin kirja *The Ethical Function of Architecture* on laaja ja vaikuttava esitys arkkitehtuurin eettisestä tehtävästä. Se teki jo ensilukemisella suuren vaikutuksen ja sen avulla muotoilin tutkimukseni keskeiseksi kysymykseksi sen, miten ensimmäinen ja toinen Goetheanum

ja niiden muodot ilmaisevat ja representoivat etiikkaa. Järkevimmältä tuntui keskittyä eettisten intentioiden selvittämiseen, koska siihen aineisto antoi mahdollisuudet. Arkkitehtuurin tai rakennetun ympäristön representoimaa etiikkaa voi tutkia ja tulkita myös tuntematta näitä intentioita. Esimerkiksi millaisena tietyn rakennetun ympäristön suunnittelijat ja rakennuttajat pitivät ihmisille hyvää ympäristöä, mitä tavoiteltiin ja minkälaisia merkityksiä rakennuksista on luettavissa. Pääosa arkkitehtuurin etiikkaa koskevasta kirjallisuudesta suuntautuu tulevaisuuteen ja eettisten tehtävien ja merkitysten osoittamisella pyritään rakentamaan hyvää tulevaisuutta. Tässä tutkimuksessa on toinen näkökulma: tutkin sitä, mitä etiikkaa sata vuotta sitten rakennetut rakennukset ilmaisivat.

Goetheanumit määritellään arkkitehtuurin historiassa tavallisesti osaksi ekspressionistista arkkitehtuuria, joka on pääasiassa keskieuropalainen 1910- ja 1920-luvun suuntaus. Se jäi lyhyeksi monimuotoisten, mielikuvituksellisten ja visionääristen suunnitelmien ja rakennusten ajanjaksoksi juuri ennen 1920-luvun lopun funktionalismin läpimurtoa. Suuntausta on myös luonnehdittu eettiseksi tai moraaliseksi projektiksi, koska esimerkiksi visuaalisen perusteen sen määrittely on hankalaa. Käsitteiden eri-

3 Rudolf Steiner, *Die Philosophie der Freiheit, Grundzüge einer modernen Weltanschauung* (Dornach/Schweiz: Rudolf Steiner Verlag, 1995 [1894]), GA 4; Rudolf Steiner, *Vapauden filosofia* (Helsinki: Suomen antroposofinen liitto, 1985).

Kuva 2. Ensimmäinen Goetheanum, etualalla lämpövoimala ja Lasitalo. Kuvattu pohjoisesta. Kuva: Staatsarchiv Basel-Stadt, NEG 1804, kaikki oikeudet pidätetään.

tyisesti ekspressionististen arkkitehtien rakennuksille antamia eettisiä merkityksiä. On hyvä huomata, että Steiner ei ollut arkkitehti, vaan tarvitsi suunnitelmiansa, malliensa ja luonnostensa toteuttamiseen arkkitehtien apua. Hän ei myöskään ollut tekemisissä ekspressionististen arkkitehtien kanssa, jotka muuten toimivat ryhmänä ja pitkälti tunsivat toisensa. Steiner tuskin olisi hyväksynyt omien rakennustensa luonnehtimista ekspressionistiseksi arkkitehtuuriksi. Hän oli ulkopuolinen ja hänen rakennuksiaan on luonnehdittu myös eristyneeksi ilmiöksi arkkitehtuurin historiassa. Tutkimuksessani kuitenkin osoitan yhteisiä piirteitä Steinerin ja ekspressionististen arkkitehtien välillä, erityisesti rakennuksiin liittyvien eettisten näkemysten osalta. Siten liitän Steinerin tuotantoa tiiviimin arkkitehtuurin historiaan.

Tärkeää sekä Steinerille että ekspressionistisille arkkitehteille oli usko arkkitehtuurin kykyyn muuttaa yhteiskuntaa. Heidän teksteissään nä-

kyy myös usko tulevaisuuteen ja sen mahdollisuuksiin, toimintaa kanto ajatus vanhasta luopumisesta ja uuden maailman rakentamisesta. He myös osallistuivat 1900-luvun alun sosiaalireformistiseen toimintaan, pyrkivät lisäämään sosiaalista oikeudenmukaisuutta ja ymmärsivät osana ihmisten hyvinvointia myös henkiset tarpeet. Steiner jakoi ekspressionististen arkkitehtien kanssa myös kritiikin aikansa materialistista ja positivistista maailmankuvaa kohtaan. Yhteisiä olivat myös ajatukset ihmiskunnan ykseydestä ja myötätunnon kokemisesta koko ihmiskuntaa kohtaan.

Myös Harries painottaa arkkitehtuurin keskeisenä eettisenä funktiona sen julkista ja poliittista merkitystä.⁴ Tutkimuksessa rinnastan viime vuosikymmenten arkkitehtuurin etiikan keskustelun niin Rudolf Steinerin kuin ekspressionististen arkkitehtien ajatuksiin. Ekspressio-

4 Harries, *The Ethical Function of Architecture*, 13.

Kuva 3. Toinen Goetheanum, kuvattu etelästä. Kuva: Goetheanum, Schweiz / Herbert Holliger, kaikki oikeudet pidätetään.

nistisen arkkitehtuurin voi katsoa tietyllä tavalla taas ajankohtaistuneen, kun modernismin tehokkuutta ja rationalisointia alettiin kritisoida erityisesti postmodernin myötä. Fenomenologis-hermeneuttinen arkkitehtuurin etiikka 1980–1990-luvulta alkaen liittyy tähän kriittiseen keskusteluun. Olen poiminut tästä keskustelusta ajatuksia ja teemoja, joita sovellan sata vuotta aiempaan, niin ikään omaa yhteiskuntaa koskevaan sekä kriittiseen että tulevaisuutta rakentavaan keskusteluun. Goetheanumien rakentaminen antoi myös eettisille, sosiaalireformistisille ja osin utopistisille ajatuksille materiaallisen muodon – suurin osa ekspressionistisen arkkitehtien visioista jäi toteuttamatta.

Arkkitehtuurin etiikan tutkiminen tältä pohjalta perustuu oletukseen, että rakennus kommunikoi muodoillaan ja rinnastuu siinä mielessä kieleen. Jaan Karsten Harriesin ajatuksen kielianalogian ja rakennuksen representaatiokyvyn tärkeydes-

tä, kun selvitetään arkkitehtuurin merkityksiä.⁵ Myös Steiner käytti kielianalogiaa, varsin konkreettisestikin kuvatessaan Goetheanumin representoimia merkityksiä. Hän esimerkiksi katsoi ensimmäisen Goetheanumin suuren salin yksittäisten pylväiden toimivan ikään kuin kirjainmerkkeinä, jotka yhdessä muodostavat sanan.

Harriesia seuraten katson rakennuksen ”tyylin” kommunikoivan tiettyä ymmärtämisen ja näkemisen tapaa. Näin ”tyyli” ymmärretään tiettyssä mielessä kielenä, joka kommunikoi tiettyä tapaa olla maailmassa, tiettyä eetosta. Ensisijaiset kommunikoidut merkitykset liittyvät suoraan rakennuksen tehtävään – kirkon ensisijainen merkitys on olla kirkko. Toissijaisilla merkityksillä rakennus taas kommunikoi ideologista näkemystä eli erityistä eetosta. Siten Goetheanu-

5 Ks. Harries, *The Ethical Function of Architecture*, 89–90, 96, 99.

mien ensisijaiset merkitykset liittyvät rakennuksiin antroposofisen liikkeen keskuspaikkana ja teatteri- ja näyttämörakennuksina. Toissijaiset merkitykset taas liittyvät henkisen maailmankuvan ilmentämiseen. Goetheanumeihin rakentuneen yhteisen eetoksen yhtenä tehtävänä oli auttaa ihmistä orientoitumaan maailmassa – ja Steinerin tavoitteena oli luoda Goetheanumista sielunkoti henkisyttä etsiville ihmisille.

Osoitan tutkimuksessani, miten uudemman arkkitehtuurin etiikan ajatukset soveltuvat Steinerin ja ekspressionististen arkkitehtien tavoitteisiin. Käsittelen arkkitehtuuria ajalle sopivan elämäntavan tulkintana, ja sen julkista, poliittista ja mytopoeettista merkitystä etiikan kannalta. Sekä 1900-luvun alussa että lopussa tuotiin selvästi esiin myös mielikuvituksen, myötätunnon ja rakkauden merkitys arkkitehtuurissa. Esimerkiksi Steinerin mukaan Goetheanumin salin muodot ilmaisivat rauhaa ja harmoniaa, joka voisi vaikuttaa tilassa oleviin ihmisiin.

Fenomenologis-hermeneuttisen arkkitehtuurin etiikka toi keskusteluun myös metafysiikan ja spiritualiteetin. Esoteria on luonnollisesti tärkeää niin Steinerin kuin ekspressionististen arkkitehtien toimissa. Rudolf Steiner (1861–1925) tunnetaan antroposofisen maailmankatsomuksen ja liikkeen perustajana, joka pyrki avaamaan ihmisille keinoja lähestyä yliaistista, henkistä maailmaan. Esoteria on olennainen osa kaikkea Steinerin toimintaa ja se läpäisee myös hänen rakennusajatuksensa. Tarkastelen ns. länsimaisten esoteeristen liikkeiden, kuten vapaamuurarien ja teosofien, arkkitehtuuriajatuksia ja Steinerin rakennuksia osana tätä perinnettä. Tutkimukseni vahvistaa Wouter Hanegraaffin käsitystä siitä, ettei esoterian ja länsimaisen kulttuurin valtavirran välille tule vetää tiukkoja rajoja.⁶ Länsi-

6 Wouter Hanegraaff, "Beyond the Yates paradigm: the study of Western esotericism between counterculture and new complexity," *Aries* 1, no. 1 (2001): 28; Wouter Hanegraaff, "Forbidden knowledge: Anti-esoteric polemics and Academic Research," *Aries* 5, no. 2 (2005): 225–226.

mainen esoteria on osa länsimaista kulttuuria. Esoteeristen liikkeiden suunnittelijat rikastivat ja syvensivät aikansa kulttuurin ja rakentamisen merkityksiä, toisaalta he myös omaksuivat aikansa suunnitteluperiaatteita. Syventäminen tarkoittaa tässä, että muodoille annetut merkitykset olivat erilaisia ja ajatuskulut niiden taustalla saattoivat ulottua kauas arkimaailmasta. Tutkimuksessa selvitan Steinerin rakennuksille antamia henkisiä merkityksiä, jotka usein liittyvät myös etiikkaan ja eettisiin ideaaleihin, kuten Goetheanumien tarkastelu temppele- ja teatterirakennuksina osoittaa. Tarkastelen esoteriaa kuitenkin vain siinä määrin kuin se Steinerin rakennusten ymmärtämiseksi on tarpeen. Steinerin eettisten intentioiden toteutumista ja niiden tulkintaa myöhemmin tutkin toisen Goetheanumin suuren salin osalta 1950- ja 1990-luvulla. Osoitan vaikeuksia, mitä syntyy, kun varsinainen suunnittelija ja henkinen johtaja on poissa, ja seuraajat tulkitsevat hänen ajatuksiaan.

Rudolf Steiner kutsui rakennuksiaan orgaanisiksi, eläviksi ja goetheanistisiksi. Hän rakensi maailmankuvansa Johann Wolfgang von Goethen ajatteluun nojautuen. Arkkitehtuurin kannalta erityisesti Goethen ajatus kasvin metamorfoosista oli Steinerille tärkeä. Hän sovelsi metamorfoosiajatuksia ensimmäisen Goetheanumin veistosaiheisiin, erityisesti kapiteelien muotoihin, mutta tulkitsi myös sivurakennuksia päärakennuksen metamorfooseina kaksoiskupoliteeman avulla. Steiner käytti Goethen ajattelua myös laajemmin sekä taidekäsityksensä että maailmankuvansa perustelussa. Tutkimuksen kannalta arkkitehtuurin orgaanisuus on keskeinen käsite, ja vaikka tutkimuskysymykset eivät siihen suuntaudu, on se läpäisevästi mukana läpi tutkimuksen.

Goethen myötä tutkimus ulottuu 1700-luvulle ja varhaisromantiikkaan. Goethea ei kuitenkaan voi typistää varhaisromantiikan hahmoksi, hän edusti myös klassisia käsityksiä ja vanhempana myös kritisoi ankarasti romantiikkaa. Kuitenkin varhaisromantiikan ajan käsitys, jossa mieli ja

henki sekä aine ja luonto hahmotettiin saman todellisuuden eri puolina, oli myös Steinerille tärkeä. Myös ekspressionististen arkkitehtien ajatusten lähtökohtia on paikannettu varhaisromantiikkaan. Tutkimuksessa tarkastellaan romantiikkaa myös Michael Löwyn ja Robert Sayren käsityksen mukaisesti modernin yhteiskunnan (itse)kriittinä ja aatehistoriallisena virtauksena, joka ulottuu varhaisromantiikasta nykyaikaan asti.⁷ Silloin sen piiriin kuuluu suuri osa tämän tutkimuksen aiheista.

Marja-Leena Ikkala on Museoviraston kulttuuriympäristöpalveluiden Itä- ja Pohjois-Suomen yksikön intendentti (rakennusperintö).

7 Michael Löwy & Robert Sayre, *Romanticism Against the Tide of Modernity* (Durham, London: Duke University Press, 2001).